

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

III.

A vallásos aktus és a vallásos embertípus. Mint már láttuk, Spranger hat különböző szellemi aktust tulajdonít az emberi léleknek. Ha ezek közül az aktusok közül az első ötnek (elméleti, esztétikai, gazdasági, hatalmi, társadalmi) az értékét vonatkozásba hozom ezzel a kérdéssel: mi a szerepük ezeknek az én életem egyetemes értékében, akkor előáll a vallásos aktus.¹ Ugyanis az öt aktus csak akkor lehet igazán és végérvényesen értékes, ha az én egész életemnek „értelmet“ azaz „értéket“ ad. Amikor életünknek ezt az értelmét megérezzük, ezek „a nagyszerű pillanatok“, ahogy Nietzsche nevezte őket s ezek minket határtalan boldogsággal töltenek el, de egyben roppant kötelességérzetet is keltenek bennünk. Természetes, hogy ez a teljesség, életünk végső értékének megérezése sohasem érhető el, mivel mindig újabb és újabb részletértékekkel gyarapodunk, de érezzük, hogy ezek felett ott vár ránk az a boldogság, amely a léleknek a legmagasabb és legtartósabb (örökkévaló) kielégülést, megnyugvást nyújtja. Hogy ezt a boldogságot elérjük, ez a vallásos törekvések tárgya.

Már most ha a velünk szemben álló nagy Objektumot Világnak nevezzük és ezt mint egy egészet fogjuk fel, ehhez a szemlélethez mindig elválaszthatatlanul csatlakozik egy értékállásfoglalás: mit jelent a világ vagyis milyen egyetemes érték rejtőzik mögötte? S erre a kérdésre a vallásos lélek azt feleli: a világ mögött Isten áll, ő adja meg mindig minden dolognak, minden részletértéknek végső értelmét.

A vallásos ember magatartása a részletértékkel szemben háromféle lehet. Vagy negatív előjellel látja el azokat s azt mondja, hogy a részletérték az örökkévaló értékkel szemben semmi s ezért

¹ Spranger: Lebensformen 56 l.

azokkal nem is kell törődni, azokat teljesen tagadni kell. Vagy azt mondja, hogy a részletértékek teljesen kiadják a teljes értéket, az élet egyetemes, végső értékét, s így azokat nagyon is igenelni kell. Vagy végül azt tartja, hogy a részletértékek mind hozzájárulnak az életem értelméhez, de az egyetemes végső érték mégis csak *több*, mint amit az eddig elért részletértékek adni tudnak, s ezért az egyes értékeket elfogadja, azokat igenli, de túl is tekint rajtuk s újabb és nagyobb értékek megpillantásakor azokat már tagadja. Vagyis kettős magatartásu ilyenkor a vallásos ember: pozitív és negatív. Fölvetődik tehát a kérdés: miképpen lesz a részértékből vallásos egyetemes érték? *Ugy, hogy a részértékekhez egy sui generis aktus járul: az egyetemes életértékre való vonatkoztatás aktusa.* A részértékek fundálják az egyetemes vallásos értéket. De nem teremtik azt. Az ismeretből életérték lesz, amely eligazít életem végső igazságai körül is; a földi javak az isteni gondviselést érzetik meg; a szépség pedig Isten ruhájává alakul, amelyen keresztül maga az istenség sugárzik felém.¹ A hatalmat úgy tekintjük, mint karizmatikus elsőséget, mely a hívőt a próféta szó segítségével fölfelé vezeti, a szeretet pedig úgy irányul az embertársakra, hogy őket magunkkal egyenlőnek tekintjük, akik szintén az élet egyetemes értelmét keresik.²

S mikor már átéltük a sui generis vallásos aktust, ismét csak az egyes részértékek fogják kifejezni, szimbolizálni a vallásos érzést. Így a fogalom (a dogma) teoretikusan fogja jelképezni a világ mögött álló Istent, a kultusz ezt esztétikusan teszi, az élet javainak használata szintén Isten segítő jelenlétét bizonyíthatja, míg a társadalmi aktusok: a heroizmus és a szeretet fogják a legtöbb fényt árasztani e világra Isten képéről és roppant nagyságáról.

A vallásos aktusnak eme leírásából világosan következik, hogy új vallásos élmények nem ott keletkeznek, ahol új tanok, új kultikus cselekmények születnek, hanem ott, ahol a mindenségnek s benne az egyén szerepének új *értelmezése* ragdatatik meg s ahol ezáltal új harmonia jön létre az emberi lélekben a korábbi zürzavar helyén.

Igy például a keresztény vallás nagy Mestere, Jézus nem hirdetett új tanításokat és nem alapított új szertartásokat. Korában az

¹ Spranger : i. m. 57 l.

² Spranger : i. m. 65 l.

általa hirdetett tanok közismertek voltak, legalább is a rabbik előtt. Hillel csak úgy ismerte a szeretet törvényét, mint Jézus. De e törvényt, mint a mindenség értelmét *csak Jézus élte át* és ezáltal keletkezett egy új, felülmulhatatlanul értékesebb lelki magatartás: *egy új vallásos aktus*. Az istenfogalom és a szeretettörvény közti korábbi ellentétek, zürzavaros érzelmek és nézetek egyetlen harmóniában: a világot és az egyént betöltő egyetemes Szeretetben oldódtak fel. Jézus Krisztus nem azáltal lett e világnak üdvösségre vezetője, hogy a hegyi beszédet elmondta, hanem azáltal, hogy azokat a tanításokat magában megélte, cselekedeteiben megtestesítette s végül a kereszthalál által értéküket mindenek fölé helyezte.

Dávid Ferenc egész működésében ugyanazek a vonások ütköznek ki. Tanait nem ő fedezte fel, elég későn másoktól kapta. De ami új és örök érték marad benne, az a következő: Dávid a kapott tanok által egy *új élmény* részesévé tudott lenni. Az addig zürzavaros, ellentétes világfelfogása kitisztult s a mindenség s benne Jézus és az ember szerepe új értelmezést nyert. Harmóniába jött Dávid az evangélium „értelme“ körül Istennel és önmagával. S ez volt az az új érték, ami a mai napig is és az eljövendő korokra nézve is értékes Dávid Ferenc egész művében. Nem holmi mulandó értékű dogmatikus állásfoglalás, nem holmi előlegezett „felvilágosodás“ Dávid érdeme, amit oly félszegül és oly időtlenül (anakronisztikus módon) hirdetnek felőle, hanem az, hogy *példát mutatott arra, hogy az alapvető unitárius vallásos aktust, a mindenség életének egy sajátos értelmezését önmagában átélte és bizonyosságot tett róla, hogy ennek az élménynek az értékét mindenek fölé, még a földi élet megtartása fölé is helyezi.*

Azt hisszük, hogy ezekkel a leírásokkal eléggé kimerítettük a vallásos aktus mibenlétét s most már nézzük, hogy a vallásos ember milyen lelki vonásokat mutat a kutató beható vizsgálata előtt. Itt ebben a részben nemcsak Spangert hívom segítségül, hanem, hogy a szerző pozitív keresztény magatartása is bizonyítékul szolgáljon, több helyt a nagy hírű és nagy élményeket átélő *Heilerre* fogok hivatkozni, aki a vallás-élektant egy oly klasszikus munkával ajándékozta meg, amelynek párját még sokáig várhatjuk a keresztény irodalomban.¹ Az imádságról írt eme nagyszerű könyvében,

¹ F. Heiler: Das Gebet. 5. Auflage, München 1923.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Heiler foglalkozik a vallásos lélek fő típusaival és így mintegy kiegészíti Sprangert is. Mi azonban itt először Spranger nézeteit fogjuk ismertetni.

Milyen a vallásos ember ?

Nem egyforma. Mint láttuk, a vallásos aktus az élet különböző értékeinek egy egyetemes értékre való vonatkoztatása, illetve ennek a megélése. Van értéke azaz értelme annak, hogy én tudok, hogy én a szépet szeretem, hogy én jó vagyok, hogy én szeretek, hogy én elötörök stb. stb. Már most ezek a felsorolt egyes részértékek (tudomány, művészet, szeretet, jóság, erő) úgy ahogy átélem őket, teljesen kielégítenek-e, vagy csak részben, vagy egyáltalán nem: ebből az érzésből az egyetemes értékkel szemben háromféle magatartás keletkezhetik.

1. Ha a felsorolt részértékek az egyént teljesen kielégítik s nem keres azokon túl egy hatalmasabb értéket, akkor vallásos aktusa mintegy benmarad a részértékek körén belül. A mindenség életének értelme teljesen egybeesik az Énnel egyes értékaktusaival. Ez a világfelfogás pompásan nyilatkozik a némeit ideáлизmusban, a fausti embertípusban. Az ilyen emberben határtalan vágy él a teljes tudás, a teljes szépség, a heroikus erő, a határtalan szeretet, a kiögyhatatlan jóság iránt s egyáltalán nem érzi ezekben az értékekben erőinek csökkent voltát. Ez az *immanens* vallásos felfogás, amely e világ értékeivel szemben határozottan pozitív magatartású, amennyiben azokat erősen igenli. Éppen ezért a világias vonásért, nevezhetnők szekularizált vallásosságnak is, különösen abban a formájában, ahogyan a kispolgári tömegek közt, mint „életfilozófia“, mint „morale civique“ vagy mint „ethische Kultur“ jelentkezik.

2. Ennek a magatartásnak éppen az ellentéje az, amelyik az összes részértékekkel szemben teljesen negatív álláspontra helyezkedik. A tudást megveti, mert az sohasem vezet el az Istenhez. A legfőbb valóságról nem lehet semmit sem mondani, mert az mind alatta marad annak, ami ő valóban. „Ein lauter Nichts“ mondja Eckehart mester a fogalmilag meghatározhatatlan Istenről. Tul van mindenben, mondja Plotinos és az egész negatív misztika, amely azonban egyáltalán nem negatív, ha az egyetemes értéket tekintjük, csak a részértékek szempontjából az. Ez a vallás felfogás üres a földi szemek számára, de roppantul telítve van azok számára, akik minden törekény és mulandó dolgon túl az egyetlen, örök értéket keresik.

Negatív, teljesen negatív az emberszeretet, az emberi jóság, az emberi hatalom földi szemszögéből nézve, de abszolút szeretet, abszolút jóság és erő az isteni lét mindenben túl fekvő egységéből és pozitívumából tekintve. Ez a negatív magatartás a részletértékekkel szemben mindazáltal csak eszmény, amelyet teljesen elérni maguk a negatív misztikusok is csak az extázis ritka és kivételes pillanataiban tudnak.¹ És az egyes részletértékek egyike vagy másika az ő negatív jellegű vallásos aktusait is befolyásolja. Így például az ismeret adja Dionysius Areopagita vagy Scotus Eriugena alapszínét. A szív festi alá Plotinos leírásait. A szeretet érzése teszi oly finommá Eckehart mester vagy különösen Seuse leírásait. A teljes negáció, Istennek teljes tullevése minden földi dolgon az abszolút *transzcendencia* érzését kelti fel, amely által a vallásos aktus az énen, az én körén kívül és túl fekvőnek képzeltek s így csak az élet ritka pillanataiban érhető el, akkor t. i. amikor az én teljesen felolvad a mindenségben, vagyis az Istenben.

Amint láthatjuk, a teljes transzcendencia éppen úgy határeset, mint a teljes immanencia. Mindkét vallásos magatartást csak ritkán sikerül még csak megközelíteni is. Hiszen mi emberek vagyunk és nem istenek, akiknek az abszolút tudás, az abszolút szép, a teljes szeretet, a teljes jóság rendelkezésükre áll. Vagy ami még több, akik számára maga az istenség tárul fel teljes mivoltában. Ugy a tökéletes fausti ember, mint a tökéletes misztikus túl vannak az emberi világ határain: inkább csak fikciók, amelyek a tudomány érdekében készülnek, semmint valóságos földön járó emberek.

3. Sokkal egyetemesebb, sokkal elterjedtebb a harmadik magatartás, amely a részértékeket kapcsolatba hozza az egyetemes értékkel, a földi életet megszenteli, értelmes kapcsolatba hozza az örök értékek életével: Istennel. Ez a harmadik magatartás részben negatív, részben pozitív jellegű. Negatív annyiban, hogy látja, hogy a földi élet nem teljes élet, annak sok hiányai, fogyatkozásai, bűnei vannak. És ezért szemét a földi lélettől az Isten világa felé emeli. De az isteni teljességet viszont a határtalanságig terjesztett pozitív földi értékekkel jelöli meg. Így az istenség a mindentudás, a teljes

¹ Az egész kérdésre nézve lásd egy korábbi dolgozatomat: Jancsi László; A misztikus intuíció.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

szépség, a teljes erő, a tökéletes szeretet, az örök jószág. Szóval ez a harmadik magatartás azt mondja, hogy bár az Isten tul van a földi világon (transzcendens), de egyszersmind az összes földi értékekben az ő örök változhatatlan értékei tükröződnek (immanens). „Most csak homályosan, tükör ál al látunk, akkor pedig színről színre.“ Pál apostol e mondása fejezi ki tökéletesen ezt a harmadik álláspontot. Keresztény nyelven nevezzük ezt *evangéliumi vallásos élménynek*. Ezt élük meg az összes pozitív keresztények.

Az első és második álláspont (a teljes immanencia és a teljes transzcendencia élménye) sok tekintetben rokon vonásokat mutatnak fel s ezért nem egy kutató (különösen filozofia történészek hajlandók erre) egészen egynek is veszi a kettőt s a misztika közös nevével jelöli meg ezt a két irányzatot. Mindenesetre nagyon megtévesztő mind a két irányznak abszolút monizmusa. Az „én“ és a „más“ dualizmusa mindkét rendszerben feloldódik, csak hogy az immanens misztikában a hangsúly teljesen az „Én“-re, míg a transzcendens misztikában teljesen a „Más“-ra tevődik. Éppen ezért pozitív keresztények sosem tévesztik szem elől, hogy az immanens misztika alig-alig nevezhető vallásos álláspontnak, legalább is a kereszténység szempontjából, amelynek tekintete mindig a „Más“-ra (Istenre) van szegezve.

F. Heiler is ezen a nyomon jár, amikor csak két fő vallásos típust különböztet meg: *a)* a misztikus típust és *b)* a prófétai típust.¹ A misztikus típus alatt a transzcendens misztikust érti, amint ez a misztika lényegéről adott leírásából kitünik.² A prófétai vallás alatt pedig azt érti, amit mi evangéliumi dualistaálláspontnak jelöltünk meg.³

Heiler a két vallásos aktus között széles szakadékot lát, amit mi nem vagyunk hajlandók elismerni. Hiszen maga Heiler is jól meglátja, hogy a két típus közt a különbség csak ez: a misztikus az üdvnek „*beatus possidens*“-e, boldog birtoklója, Istennek boldog szerelmese. Míg az evangéliumi-prófétai lélek felismert büneiben kesereg Istennek elvesztett szeretete után. És Istennek való életközösségét nem tudja másképen helyreállítani, minthogy bizik benne, hogy

¹ F. Heiler. Das Geb. 1. 248 l.

² Heiler: i. m. 250 l. kk.

³ Heiler: i. m. 255 l. kk.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Isten felemeli magához, még a bűnös, hűtlen lelket is. Ez a bizalom az evangéliumi hit.

Igaz, hogy a két álláspont más-más magatartást eredményez, amelyet a földi élet határain belül megváltoztatni nem áll módunkban. Az az ember, ki úgy született, hogy ebben az életben bűneinek tudatával kell az eget keresnie és megváltásáért kiáltania, az mindig, egész életében prófétai-evangéliumi lélek marad. Aki azonban azok közül a ritka emberpéldányok közül való, hogy színről-szinre élvezheti Isten közelségét már e földi életben, az transzcendens misztikus marad még akkor is, ha rövid időközökre kiesik is ennek a boldogító jelenlétnek közelségéből.

Tehát a két típus különbsége ez: Az egyik (a prófétai) birni szeretné azt, amit a másik bir. A cél azonban, mire vágyaik irányulnak egy és ugyanaz: maga az élő Isten. Ez a közös célgondolat nemhogy elválasztaná, sőt inkább összeköti, rokonságba hozza a transzcendens misztikát az evangéliumi vallásossággal. Innen van az, hogy az evangélium, továbbá Pál és János személyiségei át meg át vannak hatva misztikus, mélyebb életérzésekkel.

A két főtipusnak vannak még altípusai is, amelyek közül az evangéliumi altípusokat még meg fogjuk rajzolni, azonban előbb látnunk kell, hogy a vallásos aktus milyen viszonyban áll az emberi lélek többi értékaktusaival. Ez az utóbbiak közül az ismerés, a szeretet és a hatalom aktusait fogjuk a vallásos aktussal való viszonyukban megvizsgálni.

a) Már korábban láttuk, hogy az ismeret, bár fundálhatja a vallásos aktust, de ez utóbbi annál mindig több, mivel egészen új értékállásfoglalás rejlik benne. Most ehhez hozzátehetjük még azt is, hogy magának a vallásos ismeretnek is mindig olyan jellege van, hogy az transzcendálja a rendes ismerést, a mindennapi logika funkciókat. Más rendbe tartozik a vallásos „ismeret“, mint pl. a tudományok által adott igazságrendszer. Még pedig azért, mert a tudományokat az ember saját logikai erejével építi fel, míg a vallási ismeretekről úgy érzi a vallásos ember, hogy azok felülről „adatok“ s megpillantásuk mindig egy sajátos élmény, egy sajátos lelki aktus eredménye.¹ Jól látja Spranger², hogy a vallásos hit *nem a*

¹ Lásd Iván László: Világnézetünk válsága és a vallásos igazság Ker Magvető. 1932. évf.

² Spranger: Lebensformen 246 l.

tudás kiegészítője, jól látja, hogy abszurdum az a tétel, hogy a hit világa ott kezdődik, ahol a tudás alábbhagy. Nem így áll a kettő viszonya. A hit nem arra való, hogy eltájékoztasson ott, ahol erőnk csekélységénél fogva már nem tudunk. Hanem a kettő helyes viszonya az, hogy *minden ismeretre* (a legpozitívabb matematikai vagy fizikai ismeretekre is) *ráeshetik az a felülről kapott fény, az a felsőbb ismeret, mely mindent de mindent a végső érték: az istenség sugárözönével borít be.* Lehet valaki nagyszerű tudós, akár ismerhetné valaki az egész mindenség elméleti struktúráját, hiánytalan lehetne a tudása, vallásos „ismerete“ még sem volna, ha mindezt nem tudná a végső, egyetemes értékkel kapcsolatba hozni, illetve ezt a kapcsolatot a vallási „ismeret“ aktusában megragadni. Ez a „vallási ismeret“ semmi egyéb, mint amit a vallások nyelvén „hitnek“ nevezünk s amelynek feladata nem az, hogy eligazítson ott, ahol már nem látunk, hanem az, hogy *uj, egészen sajátos fényt vessen épen azokra az ismeretekre, amelyeket teoretikus szemmel nézve különben egészen jól látunk.* Ezért „transzcendens“ a hit, a vallási ismeret, mert ezt a sajátos magatartást teoretikusan soha de soha el nem érhetjük, *még akkor sem, ha tegyük fel, mindentudókká lennénk.* A hit tehát a teoretikummal szemben egy arra visszavezethetetlen többletet tartalmaz, vagyis spontán aktusa a léleknek, amelyről a hívő, vagy az, aki annak részese lesz, mindig úgy érzi, hogy azt *kapta*, hogy az benne — ő maga sem tudja hogyan — de „megnyilvánult.“ Innen van az, hogy az igazi hívők az elméleti tudással, a filozófiával, de különösen a szofisztikával szemben nagy ellenérzéssel viseltettek, különösen ha ezek az ő hitbéli ismereteiket zavarták. A hit és tudás viszonyának felfogásában is többféle típus alakult ki, amelynek ismertetését itt mel'őznünk kell.

b) A vallásos ember igen gyakran jön érintkezésbe a szociális aktussal: a szeretettel. Ez szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy „mi azért szeretjük a másik embert, mert hisz az is értékhardozó, vagy értékkereső.“¹ Vallásos nyelven kifejezve: azért szeretjük egymást, mert a társunkban is megpillantottuk, hogy az üdvösségre van teremtve. A vallási szeretet alapja tisztán a kölcsönös lélegondozás, ezért a vallásos lélek mindig közösségre vágyódik, min-

¹ Spranger; Lebensformen 65 l.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

dig a közösségben éli ki legjobb erőit s ezért lesz buzgó egyházalapító, vagy egyházlátogató.

c) A másik társadalmi érték: a hatalom, az elsőbbség érzetének érvényesítése szintén erős vonatkozásban áll a vallásos értékkel. A vallásos ember a maga énjével, saját énjének értékeivel szemben kétféle magatartást foglal el.¹ Egyrészt összes értékeit kegyelemből kapottnak tartja s magát Isten eszközeként érzi csupán s ez az eszközézés aláztatossá teszi a végtelen hatalommal szemben. De viszont él benne az a tudat is, hogy az ajándékokat azért „kapta”, hogy az istentelen erőkkel szembeszállva harcoljon az Isten gondolatáért. Az eszköziség aláztatásával szemben ugyancsak a hatalom aktusából táplálkozik a hősiességnek mindent lebiró roppant érzelme. Vagyis a hatalmi aktus két mozzanata: az istenség felé a megköttöttség, a vezetettek felé a teljes szabadság érzése, tehát a teljes aláztat és egyben a teljes uraság eggyéftűződő érzelme. Természetes, hogy a hatalmi érzés rejti magában a legveszélyesebb elemeket, amelyek, ha nem tisztán szellemiek, könnyen vezetnek politikai térre, vallásháborukra és vallási üldözésekre. Ezen mutatkozik meg leginkább a vallásos egyén, vagy az egyházalapító szellemi finomságának fokozata. Mohamedtől, a háborus fanatikustól a vallási üldözőkön keresztül nagy az út Jézus Krisztus és tanítványa Dávid Ferenc finom szellemi hatalomérzéséig, az erőszakosság teljes megvetéséig. Csak a teljesen kifinomult szellemek jutnak el arra a magaslatra, hogy az emberi lelkek felett való uralmat átengedik Istennek és magukat teljesen az Istenség eszközeinek tekintik és csak ennyiben tartják magukat elsőnek. Ez az érzés illik leginkább a mélyen vallásos lélekhez s ezt nevezhetjük karizmatikus hatalomérzésnek.

A vallásos embernek etikai indítékai is mások, mint a többi típusnak, de különösen mások, mint a teoretikus emberéi. Az elméleti ember pedáns, törvényeskedő, aki a cselekvésének mindig logikus elveket keres előfeltételül. És ezekhez igazodik inkább külsőlegesen kinossággal, mint belső odaadásból. Ezzel szemben a vallásos ember motívumai mindig a mélységből, a lélek bensőségéből táplálkoznak. Egyének szerint lehet változó a legfőbb érték tartalma, amire a vallásos lélek cselekvése elsősorban irányul, de minden vallásos típusnál közös vonás az, hogy mindegyik boldogan érzi,

¹ Spranger; Lebensformen 261 l.

hogy őt teljesen eltölti az Isten kegyelme, hogy az ő lelke meg van váltva, hogy ő teljesen felül van emelve az élet kicsinyes tülekedésein. Boldog, Istennel telt nyugalom, az üdvözültségnek földi előérzete az, ami az igazán vallásos embernél a cselekvéseknek igazi rugója. Ezt az érzést teremti meg az ima is, amely nem más, mint a vallásos erőtöbblet megszerzésére irányuló előkészület. Az ima teljeseége pedig éppen ennek a nagy nyugalomnak, ennek a boldog Istennel töltekezésnek, ennek az emberfeletti cselekvő erőnek elnyerése.

Az erő megtalálása, vagyis Istenre való rábukkanás s így a végső harmonia felfedezése nem egyformán történik a különböző vallásos lelkeknél. Mint ezt már *William James* is kifejtette, vannak kétszer született és egyszer született egyének. Kétszer születettek azok, akiknél ez a rábukkanás hirtelen, mintegy váratlanul tröténik, míg másoknál ez hosszadalmas fejlődés eredménye. Ez utóbbiak nem damaszkuszi fordulattal jutnak el a végső harmoniához, hanem lassan-lassan s ezért egyszerszületetteknek nevezi őket *James*. Teljesen erre az eredményre jut *Spranger* is.¹

A vallásos ember eddig történt leírása mellett még tovább lehetne folytatni a tipusalkotást más szempontból is. Pl. szembe lehet állítani az új értéket hozó prófétát, a hagyományhoz ragaszkodó emberrel, továbbá egy nagy személyiséghez (pl. Jézus) ragaszkodó típust szemben azzal, akinek semmi történeti „példakép“ nem kell és így tovább. Minket az egyénire bomlás ez esetei közül a következő érdekel. Azt láttuk korábban, hogy az evangéliumi vagy dualista vallásos típus a részértékekkel szemben igenlőleg viselkedik s azokat értékükben felfokozva az egyetemes érték (Isten) és az egyetemes értékérés (vallás) részeivé teszi. Már mostan az egyes részértékek többé-kevésbé előrenyomulnak és tulsulyba juthatnak a többiek felett s ezért erősen színezhetik a maguk színe szerint az egyetemes értéket is. Pl. a XVIII. század racionalizmusa merő teoretikumká akarta változtatni a vallást, a puritánok vallása erősen politikaí, hatalmi befolyás alatt állott, a görög-német klasszicizmus az Olímposzon kereste az isteneket és végül a felvilágosodás filantropiája Krisztust tartotta a leghasznosabb tényezőnek az emberiség életére nézve.² Már most mi úgy látjuk, hogy ez a részérték-be-

¹ *Spranger*: *Lebensformen* 266 l.

² *Spranger*: i. m. 272 l.

folyás nagy mértékben érvényesül minden vallásos embernél és nagy része van a vallási típusok megalakulásában. Annyira, hogy azt merjük állítani, hogy részérték befolyásától mentes vallásos ember, mintegy aféle egyetemes vallásos lélek nincs is. Ebből a szempontból csak Jézus Krisztus kivétel, kiből a vallásos léleknek minden vonása egyenlő tökéletességgel feltalálható.

De nem így követőinél. Már magában az ujszövetségi iratokban két főirány, két főtípus található fel, akiket egyes részértékek erősebben befolyásoltak s e két főtipushoz a kereszténység további történetében újabb és újabb típusok csatlakoztak.

Az ujszövetségnek a Jézus utáni korban előállott két vallásos főtípusa: *a páli és a jánosi típus*. Mondhatnók úgy is, hogy a tevékeny életerőt hangsúlyozó zsidó és az elvontabb jellegű, szemlélődőbb természetű görög típus.

- Pálnak főgondolata, hogy az istenség roppant hatalom, aki belenyul az egyes ember és a nemzetek életébe és azt maga felé irányítja olyankor is, amikor azok nem is akarják. Az ember ellenállhat, de Isten előtt ez nem jelent semmit. Amikor akarja mintegy kötélen vonszolja maga után az ellenkezőt, akit eleve elrendelt, hogy az ő országának legyen terjesztője e földön. Éppen így, a megdicsőült Krisztus is hatalommal rendelkezik a neki adott nép felett. Az egyén életében oly erővel jelentkezik, hogy az egyén végül így kiált fel: „élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus.“ S kik azok, akik erre a boldog sorsra jutnak? Nem a futók, nem az akarók, hanem akiket Isten a maga hatalmával, a maga könyörületével kiválasztott és üdvözített. Ez a fölöttünk álló roppant nagyság, erő, a szépségnek, jóságnak, szentségnek teljessége foglyul ejt magának egyeseket s azoknak a lelkében felgyul a szeretet az ő Uruk és parancsolójuk iránt s az ilyeneknek, akik Istent szeretik, mindenek javukra vannak. Nem eshetnek ki Isten kegyelméből, mert Isten kegyelmébe (hatalmába) a maga jószántából senki sem juthat, de onnan el sem távozhatik senki. Pálnál Krisztus üdvözítése is Isten hatalmi ténye. Azért bocsátja ki az ő fiát, hogy vérét hullassa e világért s ez által az engesztelő áldozat által Isten hatalmi erejét e világ felé fordítsa. A keresztfán kihullott áldozati vérért könyörült Isten e világon, mert az volt az akarata, hogy az általa kiválasztottak szentek legyenek, ez pedig nem lehet másképp csak az által, ha a Krisztus halálába vetett hit nyomán Isten a hívőket megszentelte.

Tehát mindenütt roppant akarat feszül a világ fölé s ez az akarat indítja el az embert a magasságok felé. Isten az, aki munkálja bennünk mind az akarást, mind a munkálást jó kedvéből.

Nem kell tovább fejtegetni a páli gondolatot, hogy kimutathassuk, hogy benne a legszebben lehet szemlélni azt a vallásos embert, akit Isten *ereje*, Krisztus karizmatikus hatalma ejtett foglyul s aki e roppant nagysággal szemben végtelen kicsinek, sőt semminek érzi magát. A Keletnek irtózatos távlatai feszülnek ebben a nagy zsidó apostolban, a végtelen teljességnek és az abszolút semminek egymással szemben álló viharai száguldanak lelkén keresztül, míg boldogan meg nem tapasztalja, hogy a Végtelen őt, a semmit, Magához emelte és betöltötte.

János evangélista gondolkodó görög volt, ezezusi vén (presbiter), aki sokat tanult, sokat látott, sokat tapasztalt, de a világságot senki nem gyujtotta ugy meg a szivében, mint a Názáreti Mester, a József fia, aki lelkében Isten teljes ismeretét hordozta, vagyis az Istenről szóló egész tudománynak (logosznak) részese volt.

A görög ember tisztában volt azzal, hogy e világot elvek (*logoi*) tartják össze, melyeknek foglalatja az ész (*nous*, vagy egyszerűen *Logos*). És meglehetősen bizott is abban, hogy az ember eljuthat a világot formáló Logosz (ész) megismerésére, de tapasztalhatta, hogy csak töredékesen, csak emberi tökéletlenséggel. János ismerte fel, hogy a szellemi világot összetartó abszolút igazság: a szeretet teljesen megnyilvánult Jézusban, aki éppen ezért maga a szeretet ismeretének teljessége: a Logosz, a szeretet Logosza. És ő azért jött e világra, hogy a szeretet elvét (logoszat) e világnak ki nyilatkoztassa, mivel a világ eddig ezt csak tökéletlenül tudta megragadni, de Jézusban tökéletesen felismerhető. S mivel az istenség Logosza (értelme) a szeretet, amelyet a tökéletes ember-Jézus elnyert az Atyától s így ő is logosz, mert hiszen a logosz semmi egyéb, mint a végső realitásnak: az Istennek észbeli másolata, ahogy ma mondjuk lelki tükörképe. Isten észtevékenység által teremti meg és ragadja magához a világot s e megragadás céljából jelenik meg az ő létének értelme (logosza) Jézusban, akire nézve érhetjük el az élet értelmét: Istennek és az ő szeretetének *megismerését*. De ez a megismerés a „logique du coeur” rendjébe tartozik, nem száraz teoria, hanem a mindenüvé kiáradó szeretetnek az eredménye.

A jánosi gondolat a *megismerés és a szeretet körül forog* s ez a megismerés mindig hordoz magában bizonyos emberi vonást. Nem merőben az Istenre, az Isten hatalmi tényére van függesztve az egyén vallásossága, vagyis Isten felé fordulása, hanem az egyetemes logoszra, amely épp úgy tulajdona Istennek, mint az embernek, csak Istennek teljes mértékben, az embernek pedig csak oly mértékben, amint a logosz kijelentése és annak megtestesülése, azaz Jézus Krisztus által abból részesül. De eleve adatik a logosz egy része az embernek és minden embernek a születésekor. S csak a világosság felé fordulás, vagy tőle eltávozás dönti el, hogy világosság (Logosz) fiai, avagy a sötétség fiai leszünk-e.

Amint Pálnál az emberi életben megnyilvánuló felsőbb erő és hatalom van egészen misztikus szférába emelve, úgy itt Jánosnál a görög ráció, (logosz) a görög gondolat emelkedett földöntúli magasságokba és azon sult a világ lényegével: a szeretet Istenével.

Jánosnál az üdv is az ismeretből származik: *»Ez pedig az örökélet, hogy megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent és akit elküldtél, a Jézus Krisztust.«* Ez a jánosi teológia középponti gondolata. Ebből a felfogásból hiányzik az engesztelő véres áldozat gondolata s éppen ezt a hiányt volt hivatva pótolni a jánosi iskolából származó másik író, aki az általa írt első u. n. jánosi levélbe három helyen (1. rész 7. v., 2. rész 2. v., 4. rész 10. v.) szötte be a páli engesztelő áldozat gondolatát, de ez onnan teljesen kikiváncozik, mint össze nem illő, a levél egyéb részeivel. Ez a beillesztés már a páli felfogáshoz csatlakozott egyházi hatalom rosszálásának eredménye, amely nem jó szemmel nézte a görög-keresztény típus érvényesülését és így a jánosi iskola igyekezett magát úgy feltüntetni, mint amely szintén a páli a'apokon nyugszik.

Ugy gondoljuk, hogy a különböző keresztény típusok elemzését még tovább folytathatnók, hiszen azt teljesen kimeríteni sohasem lehetne, azonban nekünk meg kell elégednünk annyival, amennyi szorosan a mi tárgyalásunkhoz tartozik, amiért ezt az egész hosszadalmas előtanulmányt elvégeztük. Sez nem más, mint Dávid Ferencnek, a magyar unitarizmus atyjának a lelki megrajzolása azokkal az eszközökkel, amelyeket éppen e megelőző tanulmány során nyertünk. Éppen ebben a részben várakozik ránk a feladat, hogy kimutassuk, mennyire elhibázott az a kép, amelyet róla különböző neves írók alkottak s amely még — sajnos — az unitárius egyházban is el-

terjedt a XIX. században. Ez a század mindent jól tudhatott, csak egyet nem: a vallásos lélek mélységeibe behatolni. S így természetesen Dávid Ferenc alakját sem mérhette fel bármennyire erősítette is, hogy Dávid épen csak hozzája illik, épen csak az ő számára prédikált s épen csak ő tudja megérteni. Ennek épen az ellenkezőj: az igaz.

Dr. Iván László.

Lépcső-genezis.

Az embereknek egyszer kellett valami,
Amin az útja jeljelé vigyen,
— Mert a titkos erő'c jeljelé lökik —
S amin ez emb.r nehá megpihen,
Ha sulya jelfelé röt.ön nő,
S a vág,ak után a jutásban megáll,
Hogy meg i e ölje a szivdobogás: .
Igy lett a lépcső !

Az örök emberi akarás,
Ez az ac.l-éső
Ott lebegelt a vágyak tengerén
Es szóit: legyen lépcső !

És megrezdül a kő s a fa,
A szikla és az erdők cserháda.
Irtó ütések alatt a véső
Nyögött, izott és remegtt,
De meglett: a lépcső.

S most b építve erősen egy helyre
Áll itt is, ott is egy-egy gyermeke.
Dacol az i övel, vinarra', s-ékel,
Rátipor naponta lábak ezere;
Emelkedik raj'a álmoz ezere;
Kit a mélységből üznek fel a vágyak,
Kit a maga ságból zudít le a bánat,
A koldus, a király mind rajta jár.
Emberélet kincsek n'ma, titkos öre
Maga az Isten is rálép a lép.sőre.

S e földön, — lá'od, — a legszebb lépcső,
Kit megérint az életnek mind:n rezdülése,
A művész, a k itő.

Fekete Lajos.